

84(2Рос=Кара) 6
И 49

Кара: 6 95 4

0+

Сабий журнал

2014

«СОКОЛ» 1-2 (51-52)

ЯНВАРЬ-МАЙ

И Л Я Ч И Н

84(210с = Кара) 6
и 49

Хасанланы Ибрахимни джашы Назир
«Къарча. Ёмюрледен тахсала» китабны автору,
алим, поэт (1930-1988)

Къарачайгъа антым (юзюкле)

О Къарачай,
Къызла бере ариулукъ бла чемерлик,
Джашла бере ёхтемлик бла джигерлик,
Ышар, къууан,
Тобугъунгда таулучукъла олтура,
Тамбланга насыб тамал болдула...

О Къарачай,
Сенсе мени кюн джарыгъым, чырагъым,
Сенсе мени адеб-намыс байрагъым.
Мен ёмюрде
Ауушдурмам, ийнан, сени башхагъа,
Байланыбды нюзюрюм тау башлагъа...

О Къарачай,
Джюрегими къууанч-насыб тангыса,
Эркин солутхан гюл хауалы джазыса!
О Къарачай.
Джашауумда: мен сени бек сюеме,
Керек кюнде сени ючюн кюерме!..

(1959 дж.)

ГОСУДАРСТВЕННАЯ
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
КАРАЧАЕВО-ЧЕРКЕССКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
им. Х.Б. Вайсханова

Кара: 6454

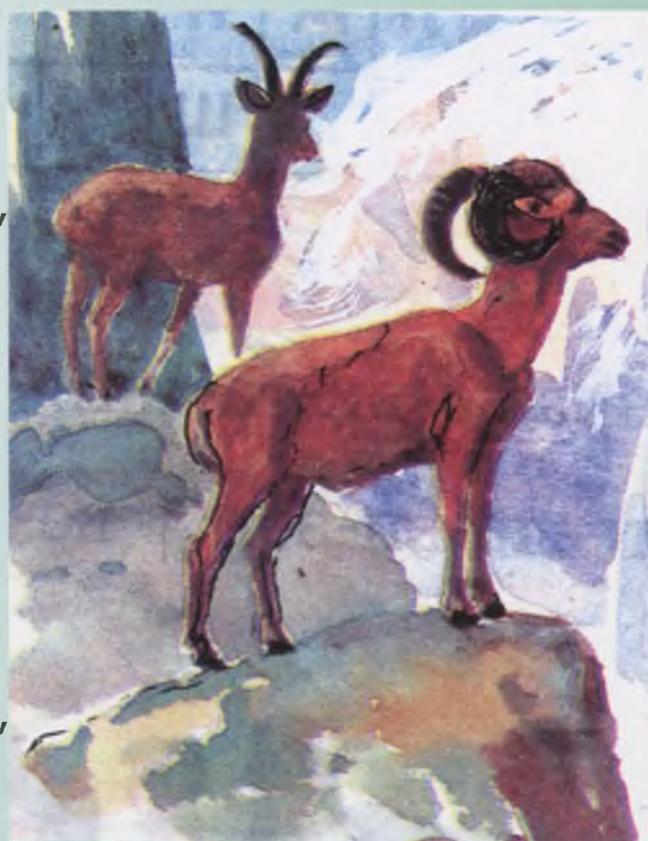
ДЖУРТУМА КЪАЙТДЫМ

Узакъ джерден ашыгъыш
Тынгы табмай тебретим.
Джюрек уруб, учунуб,
Тауларыма терк джетдим.

«Хош кел, балам,
хош кел!» – деб,
Таула къучакъ кердиле,
Бары бирден суйюнюб,
«Эсен келдинг!» – дедиле.

Тансыгъымы алалмай,
Хансын, ташын джаладым.
«Джуртум, туугъан
джуртум!» – деб,
Джюрексиниб джыладым.

Тансыкъладым мен, джылай,
Туугъан, ёсген элими.
Тобукъланыб, ба этдим.
Белляу айтхан джерими.

*Аджиланы Альбертни къызы Амина, 1996
джыл туугъанды.
Тёбен Тебердиде джетинчи классда окъуйду.*

АТА ДЖУРТ

Ата Джурт! Ол чегетле, сабанла, къаяла, къарла,
Къушла, къобанла, тенгизле.

Ата джурт – башланады юйюнгю аллындан:
Акъ къайын терекден, джерден, хансла бла
Джабылгъан, дагъыда къарла бла,
Орамдан – сен джашагъан джерден,
Сюймеклик Ата джуртха башланады
Сюймекликден анагъа.

Ана юретгенди сени джюрюрге

Туугъан джерингде,

Ана бла Ата джуртдан

Джокъду джууукъ джерни башында.

Аны ючюн биз айтабыз

«Ата джурт – Ана».

Баппаханчыкъла

Гагарак

Иттил

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛБУРГЪУЧЛА (сабийлеге азбаргъа)

Ой, юшюдюм, юшюдюм,

Таудан алма тюшюрдюм,

Алмачыкъны къабдыла,

Манга зыгыт¹ атдыла.

Ол зыгытха базама –

Бу зыгытха базама,

Терен уру къазама,

Итбурун

Умурса

Аны ичинде беш эчки,
 Беш эчкини улагъы,
 Къазан сютню къаймагъы,
 Къазан отда къайнайды,
 Умар ашыкъ ойнайды.
 Умар кетди отуннга,
 Къаргъа битди бутуна.
 Къаргъа тюдю, къамишди,
 Бачхаларым пиринчди.
 Он бармагъым кюмюшдю,
 Ал тишлерим химишди.

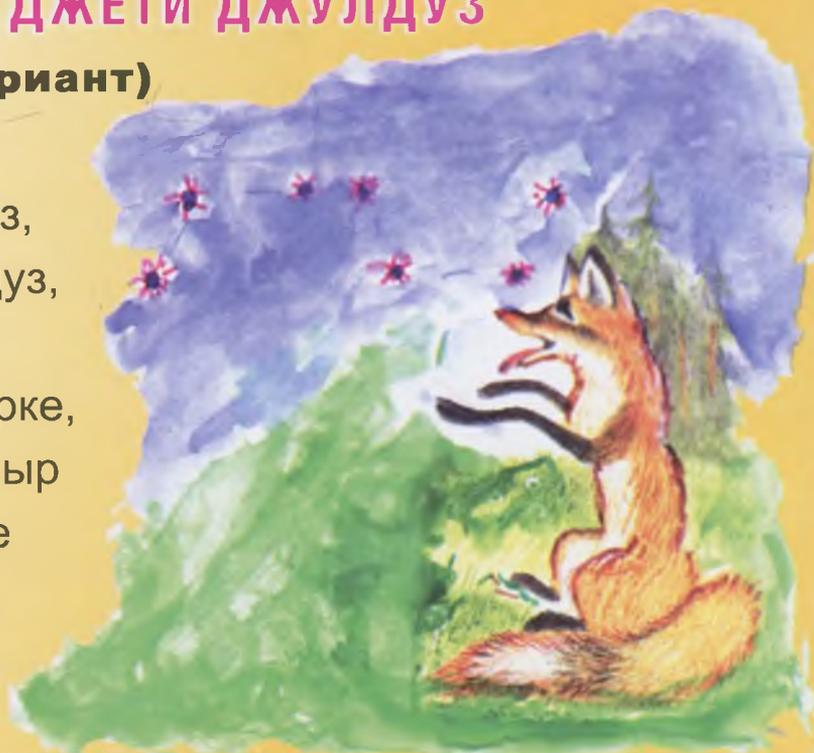
¹ Зыгыт – алманы ууакъ чапыракълы чунгурчугъу;
 побег, глазок, росток.

Эм аллында бир кере солуу алгъанынг бла бу
 тилбургъучну башындан аягъына дери айта тур:

ДЖЕТЕГЕЙЛЕ – ДЖЕТИ ДЖУЛДУЗ

(вариант)

Джетегейле – джети джулдуз,
 Темиркъазыкъ – кеси джулдуз,
 Боюнсхала – алты джулдуз,
 Илкер – джоппу, Чолпан – эрке,
 Сары Айгъыр бла Тору айгъыр
 Джети айланыб, Джетегейле
 Джетер джерине джетгинчи,
 Сюрюучюге танг атмаз.

Солууунгу къуру бир кере алыб, бу тилбургъучну
 7 кере айталсанг, уллу, тири джашса (къызса).

РУССКИЕ НАРОДНЫЕ ПОТЕШКИ

(выучить наизусть)

– Ты, рябина, рябинушка,
Раскудрявая,
Ты когда взошла,
Когда выросла?

– Я весной взошла,
Летом выросла,
По зорям¹ цвела,
Солнцем вызрела.

¹ По зорям – по утрам.

Зайка

Скачет зайка маленький
Около завалинки.
Быстро скачет зайка,
Ты его поймай-ка!..

СОРОКА

– Сорока, сорока,
Где была?
– Далекo,
Кашку варила,
Детей кормила...
Этому дала (*загнуть один пальчик*),
Этому дала (*загнуть второй пальчик*),
Этому дала (*загнуть третий*),
Этому дала (*загнуть четвертый*),
А этому не дала.
Ты кашку не варил,
Воды не носил,
Дров не рубил –
Тебе нет ничего.

Атабийланы Динара, Важный эл (Темир-Тюз), 7 кл.

БИРИНЧИ УСТАЗЫМ

Мени биринчи устазым,
Мен бу тизгинле бла
Разылыкъ сёзюмю
Теджейме Сизге! –
Сизни кёб кыйыныгызы
киргенди бизге!

Адебге, ариу кыйлыкъгъа
Юретгенсе бизни!
Биринчи устазым,
Бек сюебиз сени!

(Динара 7-чи классда окъуйду. Назму джазаргъа бек сюеди. Билими игиди, халиси ариуду. Школну, классны не тюрлю джумушуна да тири кёшулады. Бу назмусун Динара биринчи устазы Атабийланы Хусейни кызы Кулистаннга атаб джазгъанды.

Устазы Темиррезланы Алина.)

Акбыл-палыкъ болгъаным,
Билимге кёз ачханым
Сени бла башланад,
Мени биринчи устазым,
Сени ариу къарамынг
Кёз аллымда турад.

Блимгъотланы Джамия,
6 кл., Сынты эл.

ТАУ МИЛЛЕТИМ

Тау миллетим тау этекде джашайды,
Тау миллетде адет, намыс джашнайды.
Къартларыбыз кёб кыйынлыкъ кёргенле.
Кёчгюнчюлюк палахны да чекгенле.

Кенг дуняда, кенг джашаугъа чыкъгъанбыз,
Отджагъада аш да, суу да табханбыз.
Ач кыйынлыкъ энд миллетим кёрмесин,
Мени халкъым намысын тас этмесин!..

Мени элим

Джаным, тиним – мени элим
Джюрегимде джашайды,
Туугъан джерим, мени элим
Джандет төрге ушайды.

* * *

Эки джаны мийик таула,
Арасында Сынты элим,
Тауларыны этегинде
Теберди суу шоркъулдайды.

* * *

Миллетими адамлыгъы
Минги Таугъа ушайды,
Адет-намыс ариулугъу
Джюрек төрде джашайды.

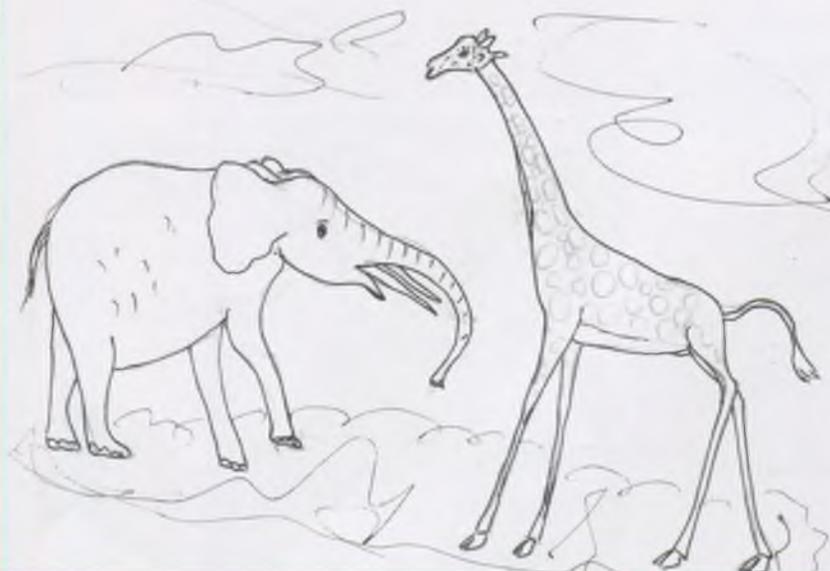
Фихмулу суратчыларыбыз

Джашеланы Арафат бла Азамат Важный элни (Темир Тюз) орта школунда 7-чи классда окъуйдула. Окъугъанлары игиди, халилери ариуду. Математикадан артыкъ да иги билимлери барды. Школну футболлистлеридиле. Сурат салыргъа бек сюедиле. Тюрлю-тюрлю конкурслада ёчлю орунланы аладыла. Бу ариу суратланы Арафат бла Азамат салгъандыла.

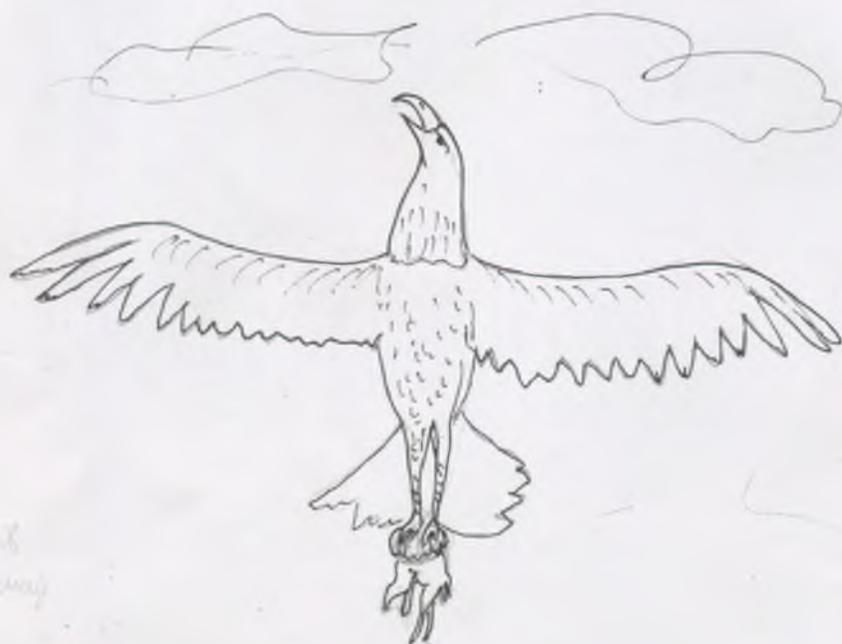
Устаз – Темиррезланы Алина.

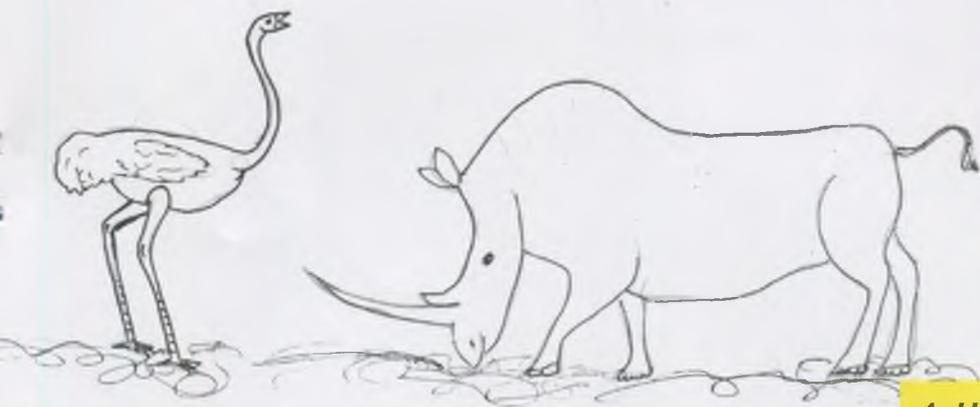

Дружба элде орта школну окъуучусу (7 кл.) Боташланы Мухаммад бек фахмуну суратчыды. Джукъгъа – затха къарамай, джаныуарланы, къанатлыланы сейир салыб барады эрлай сызыб. Школ ишлеге да тири къошулады.

ЭЛБЕРЛЕ

Сылпагъарланы Рамазан,
Къарачай ш.

1. Чырт кѳрмесе да кеси,
Кѳрюрча этер сени.
2. Келин тюлдю, тил тутар,
Кесинге уа бек ушар.
3. Сен тиймесенг, ол тиймез,
Бир тутханын чырт иймез.
4. Гитче сенекчик, ашха керекчик.
5. Башындан къабар,
Къабханын ачар.
6. Бачхада суулу, къолан тоб,
Аны ичи къызыл от.
7. Бачхада ёсген бал къошун.
8. Чачы джерден къарайды,
Къоян аны марайды.
9. Ансыз ёсюм ёсмейди,
Кеси джарыкъ кѳрмейди.
10. Башы бурулады,
Ёрге учулады.

Вилчалары:
1. Кѳзлюкте. 2. Къар-
тынг. 3. Къабхан. 4.
Чанчы. 5. Шыша баш
ачычу. 6. Харбыз. 7. Ха-
уун. 8. Быхы. 9. Тамыр.
10. Вертолѳт.

*Ёзденланы Русланны джашы Рашид,
Сары-Тюз.*

МАКЪАЧЫКЪНЫ ТИЛЕГИ

Эшитемисе, балачыкъ!
Мен макъама, макъачыкъ.
Кёлчюкледе джашайма,
Къуртчукъланы ашайма.

Урма мени таш атыб,
Къаллыкъма кёлге батыб!
Гюнах ишни этме сен,
Аллахны къулума мен!

Джокъду бюртюк зараным!
Тазады мени джаным.
Тюл эсем да айбатчыкъ,
Урма мени, балачыкъ!

*Ёлмезланы Мурадин,
Нальчик ш.*

БЁРЮ КЮЧЮК

Бёрю кючюк
Джылайды:
– Мамурашчыкъ
Сюйюб ашайды
Наныкъны да,
Кертмени да.
Анам, аллай эт
Мени да!

Соруу: Бёрю кючюк тюз, керекли затны тилейми-ди? Нек тилейди?

Ахмед Шоров,
Черкес поэт

ОБЩИЙ РУССКИЙ НАШ ЯЗЫК

- Кто, скажи ты, черноглазый?
- Я адыг! Черкесов сын!
- А ты кто, стоящий рядом?
- Я из рода абазин!

- Кто же ты, черноволосый?
- Карачаевцы – мой род!
- А ты кто, румяный сокол?
- Я степняк – ногаец. Вот!

- Кто же ты, голубоглазый,
С золотой копной волос?
- Отвечает мальчик сразу:
- Русский я! Славянин весь!

- Кто ж из вас красивый самый?
- Для родных красивы все.
- А кто самый храбрый парень?
- Среди горцев трусов нет!

- Но язык-то у вас разный?!
- К своей речи всяк привык.
А связал нас всех однажды
Общий русский наш язык!

(Перевод Галины Шевченко).

Боташланы Юрий,
Джангы Джэгетей

ОКЪУУ – БИЛИМ КЪАЛАДЫ

- Кюзню айы киргенди,
Эрлайына джай кетиб.
Хар сабий да ма энди
Барыр школгъа кёллениб.
- Окъуу деген – къадалыб
Урунууну кёзюую,
Джашауну кёб тахсасын
Ачыу мадар хар кюню.
- Хар сабий да, къадалса,
Ашхы билим алалыр,
Тюзлюк джолну сайласа,
Тутхан ишин баджарыр.
- Окъуб чыгъыб, врач болгъан –
Врачлыкъ ишни эталыр,
Тишчи дохтур болалгъан –
Инджилгеннге тиш салыр...
- Окъуу – Билим Къалады,
Муратынга элтеди.
Хайырлансанг билимни,
Къууанч, насыб береди.

2013 дж.

Ана тилни устазына

(Ана тилден устазым Байтокъланы
Акълима Зауровнагъа атайма)

Джаным, тиним – ана тилден устазым,
Сиз бересиз ана тилден бизге билим,
Барыбызгъа джан аурутуб турасыз сиз,
Аны кёрюб, сизни кемсиз сюебиз биз.

Мыдах кюнде джюреклени ангылайсыз,
Ариу айтыб, кесигизге къысасыз сиз,
Ана джылыу барыбызгъа бересиз сиз,
Билим джолда бизге башчы боласыз сиз.

Бу дуняда джарыкъ джашау ачар ючюн,
Хар не тюрлю билимге да юретесиз,
Джашау джолда керек билим берир ючюн,
Тин тамалны ангылатыб кюрешесиз.

Джуртубузну ариулугъун эсгертесиз,
Ол байлыкъны сакълагъыз деб, борч этесиз,
Алан халкъны адетлерин юретесиз,
Намыс сакълар билимлени билдиресиз.

Джандет джолда уллу сууаб – алимликди,
Хар ишни да алгъа элтген суймекликди,
Ана тилде ана джылыу биз табабыз,
Ол джылыуну бизге ачхан кюч – сиздеди.

Созарукъланы
Мадина

*Джангуразланы Лиза,
Нальчик ш.*

Уругъуз харс!

*«Эльбрусoid» журнал,
№ 5, 2008 дж.*

Ойра-ойра, орайда!
Уллу тойлу арбазда
Тебсейдиле джашчыкъла,
Тебсейдиле къызчыкъла.

Тебсейдиле къадалыб,
Аякъларын таб алыб,
Чурукъларын аямай,
Кюн букъгъаннга
къарамай.

Къобуз согъады Махай,
Уругъуз харс, о-ха-хай!!!
Ой, орайда, орайда,
Той барады арбазда!

1. Джашчыкъ, къызчыкъ къалай тебсейдиле?
2. Ала къайсы миллетни тебсеулерин тебсейдиле, аны къалай билдигиз?

*Джашеланы Байдымат, Светлое эл. 9 кл.
Къарачай тил бла литературадан устазы –
Къоркъмазланы Х.М.*

«АНА ТИЛ»

Чыгъарма иш

Ана тил – адамны миллетини сёлешген тилиди. Адам талай тилни билирге да керекди. Алай а аланы ичинде эм багъалы – адамны кесини энчи ана тилиди.

Адам къайсы тилде сёлеше эсе, ол миллетни адамыды, деб бош айтылмайды. Сабийлигинден башлаб, сёлешген тилини юсю бла адамгъа ол миллетни адеби, намысы сингиб, тини, ангасы анга кере къуралады.

Миллет да тилини юсю бла сакъланады. Тили унутула барса, ол миллетни адамлары башха тилледе сёлешселе, миллет да тас бо-

лады. Тил тас болса, миллет да тас болады. Миллетлиги болмагъ-анни уа сыйы да болмайды.

Аман тил барды дерге болмайды. Хар тилни да кесича иги джаны барды. Алай а хар адамгъа кесини ана тили ариу кёрюнеди. Къулагъында татлы таууш этеди.

Мени ана тилим а – къарачай-малкъар тилди. Ол дунияда бек эртделеден огъуна келгенди. Къарачай-малкъар тил тюрк тиллени эм эртдегили бутагъыды. Къарачай-малкъар тил бай, сейир, таза тилди. Аны алимле эртде ачыкъ этгендиле.

Къарачай-малкъар халкъ Кавказда эм бурунгу халкъланы бириди. Бизни халкъны ичинден онглу адамла, джигитле, тулпарла хаман да кёб чыгъа келгендиле. Уллу Ата Джурт къазауатны кёзююнде да кёб къарачайлы джигитлик этгенди.

Кёб поэт ана тилни юсюнден айтыргъа, сейирлигин эмда тамашалыгъын кергюзтюрге тюрлю-тюрлю кёб назмула джазадыла.

Аланы ичинде мени бек джаратхан назмуларымы бири Сюйюнчланы Азаматны «Ана тилим – татлы тилли къонгурау» деген назмусуду.

Ана тилим – татлы тилли къонгурау,
Къулагъымда татлы таууш этеди,
Меннге ачыб бир аламат, кенг джашау,
Узакъ, узун кёб джоллагъа элтеди.

Бу назму ана тил адамны джюрегинде къаллай орун тутханын толусу бла ачыкълайды.

Белгили Къарачай халкъ поэт Семенланы Исмаил ана тилни юсюнден кеб назму джазгъанды.

Тил дегенинг – адам джанны башха джандан
Сыйлы этген,
Тил дегенинг – хар инсанны
Алгъа элтген,
Тили болгъан бу дунияны патчахыды,
Тёрюндеди,
Болмагъан а баш баулуду, хайыуанны
Кеминдеди.

Бизни хар бирибиз бу сейир тилибизни иги билирге, сакъларгъа, кесибизден гитчелеге билдирирге борчубуз уллуду. Аллах айтса, ана тилибиз, – хар бирибизге, адамлыгъыбызгъа хурмет берген энчи байлыгъыбыз, – мындан ары да айныр, джашнар, миллетибизни емюрлюк тин хазнасын сакълар, белгилер.

Каппушланы Шагъабан,
Черкесск ш.

Джерден Кюннюгө дөри

Джер Кюнню төгерегине эллипс маталлы (зугул) орбита бла айланады. Экисини ортасы 150 миллион километрди. Ол узакълыкдан кюнню таякълары Джерге 8 минутха джетедиле. Алай тергесек, кюн таякъла 1 секундха 300000 (ючджюз минг) километрлик джол кьоратадыла. Ёмюрлени узагына, кюнню уллулугьу кьалайды, деген соруугьа кёб тюрлю джууабла берилгендиле. Бюгюнлюкде уа аны (Кюнню) диаметри 1 миллион 400 минг (1400000) километрди, деген оюмда тохтагъандыла.

Кеси да газ шарды. Аны бла тенгleshдириб кьарасакъ, Джер алманы кьатында тары бюртюкчады. Кюнню тыш джаныны иссилиги 6000 (алты минг) градусду, ичиники уа талай миллион градусха джетеди...

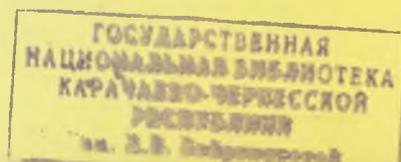
Кюнден 1 секундха чыкыгъан кюч хайырландырылса, Джерни юсюнде 1000 километр кьалынлыгы болгъан бузну эритирге боллукьду.

Джаяу баргъан адам орта эсеб бла кюннюне 30 километрни кьоратады.

Ол джорюш бла Кюннюгө ненча джылгъа джетерикди?

Кюн кесини ёзегини төгерегине 27 суткагъа 1 кере айланады...

Кара, 6454

ЭМ КЪАРТ ТЕРЕК

Американы Невада штатында таулада 3275 метр мий-икликде 4900 джыл джашагъан нарат терек барды...

ЭМ КЮЧЛЮ ДЖЮЗЮУЧЮ

Къанатлыланы ичинде эм кючлю джюзюучю – пингвинди¹. Ол сагъатха 30 километрге дери барады.

¹Пингвин – къарачайча: сымач, ысмапчыкъ.

КЪАНАТАЫЛА БЛА ШОХЛУКЪ ДЖЮРЮТЕЛИ

Пушкин шахарда джашагъан В. Шевчик кёб къанатлы бла шохлукъ джюрютеди...

Ол къанатлыла билдирген белгилени джый-ырмадан асламны магъанасын ангылайды. («Дуниядан сейир хапарла» китабдан. Черкесск ш., 2009).

Доюнланы Абдурахман,
Сары-Тюз.

ЭЛБЕРЛЕ

1. «Иймейме», – деб айтыргъа
Тили джокъду, сёлешмейд.
Ол тагъылыб турса уа,
Эшик бла киши кюрешмейд.

2. Биргенге да джюрюйдю,
Къабыргъадан да къарай-
ды...
Таймай джюрюб турса да,
Кече бла кюнден озмайды.
Къычырыкъдан алса уа.
Уятмайын къоймайды.

3. Кюнню кёзюн джабаргъа
Келед аны къолундан,
Кеси аллына бурулмайд
Бара тургъан джолундан.

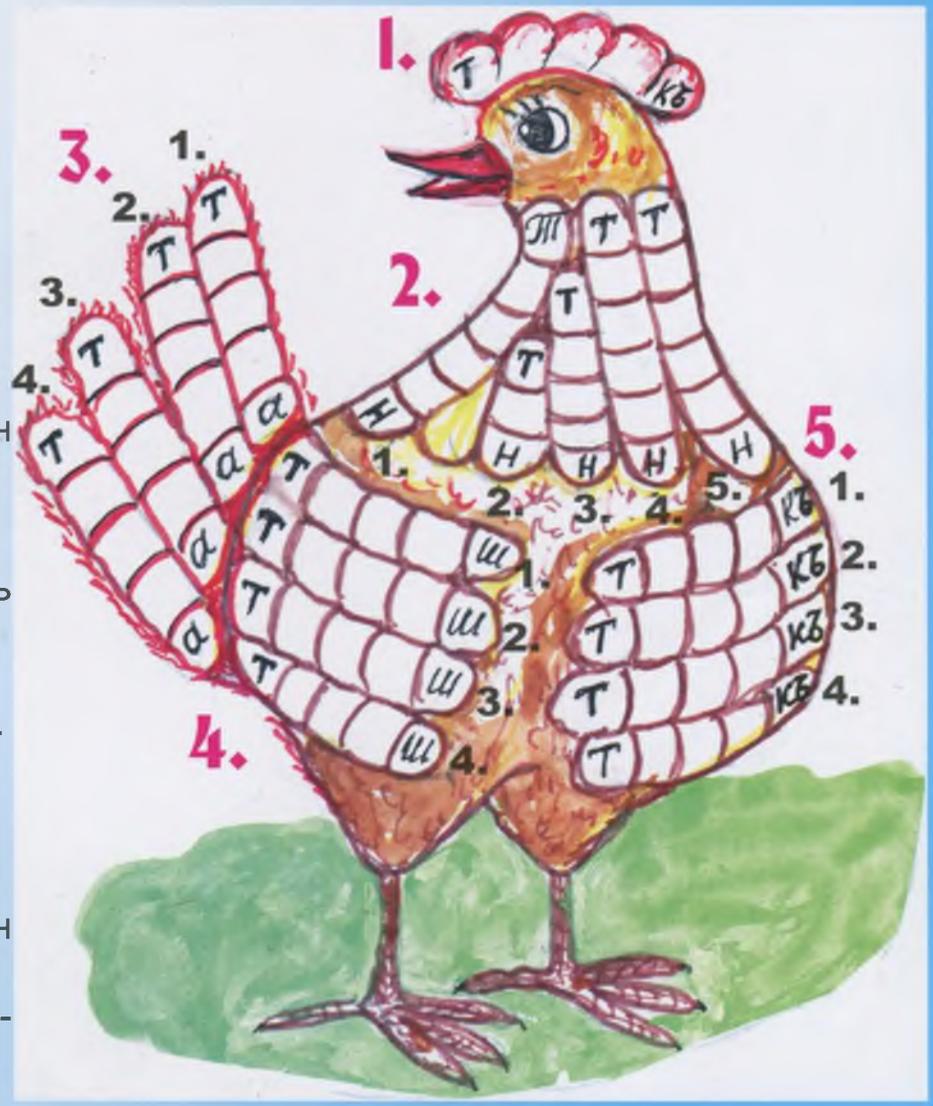
– Хей, теркдечи!
Сен кимсе? Несе?
– Чегетче кече исме!
– Нени къайры несе?

Билчялары: 1. Кирит. 2. Сагъат. 3. Булут.

СЁЗ ОЮНЛА

Сылпагъарланы Кулина

«Т» сёзлеме

1.

Юй къанатлы.

2.

- 1. Он кере тогъуз.
- 2. Тери палтон.
- 3. Сайны антоними.
- 4. Бек кючлю ат.
- 5. Бек эртдеден келген фольклор хапар.

3.

- 1. Ачыкъ, тюзю, ууакъ кес.
- 2. Джашыртын зат.
- 3. «Грядка» къарачайча.
- 4. Тын, сабыр бол.

4.

- 1. Эшитилген зат.
- 2. Кёре тургъан, билген адамынг неда зат.
- 3. «Наклонение» къарачайча.
- 4. Джыгъыш.

5.

- 1. Теке териден этилген уллу тери машок.
- 2. Тараучу иш керек.
- 3. «Колено» къарачайча.
- 4. Саут (тебси саут).

1. Таукъ.
 2.1. Токъсан. 2.2. Тон. 2.3. Төрөн. 2.4. Тарпан. 2.5. Тауран.
 3.1. Туура. 3.2. Тахса. 3.3. Тахта. 3.4. Тохта.
 4.1. Тауш. 4.2. Таньш. 4.3. Турш. 4.4. Тутш.
 5.1. Тулкь. 5.2. Таракь. 5.3. Тобукь. 5.4. Табакь.

Билчалары:

